

A KONTAMINÁCIÓ SZEREPE A MONDAT FEJLŐDÉSÉBEN

NYIRKOS ISTVÁN

1. Bevezetés. – Az alakkeveredés vagy kontamináció említésekor általában szóalak-keveredésre szoktunk gondolni, úgy tűnik tehát, mintha az alakkeveredés igazi érvényesülési területe a szóalaktan volna. Ha azonban kissé alaposabb vizsgálódásba fogunk, azt látjuk, hogy ez meglehetősen téves benyomás. Az elmúlt száz év szakirodalmában ugyanis elszórta, önálló kiadványokban, könyvekben, különböző tanulmányokban, olykor egy-egy cikk sorai között olvasva értékes fejtegetéseket, részleteket vagy szinte mellékes megjegyzéseként számos utalást, példát stb. találunk a mondatkeveredésre, mondat- vagy mondatszerkezet-vegyülésre. Ennek megfelelően célszerű tehát elkülönítenünk egymástól a **morfológiai** vagy **szóalaktani keveredést**, amely magába foglalja a korábban különböző néven (szóvegyülés, kombináló szóalkotás stb.) említett jelenséget (pl. *csokréta*), valamint a **szintaktikai alakkeveredést**: a **mondatkeveredést** (mondatvegyülést, vegyülékmondatot), a **szerkezetvegyülést** (*keze × kezi = kezei*) és a **ragkeveredést** (például *alatt × lent = alant, onnan × onnat = onnant*).

2. Ez alkalommal csupán a **szintaktikai alakkeveredéssel**, azon belül is csak a **mondatkeveredéssel** és a **szerkezetvegyülés** néhány jelenségével foglalkozunk. Ez az adatok viszonylagosan nagy száma miatt is kívánatos. A szóalak-keveredés során a magyarban és másutt ugyanis szinte kizárólag rövid életű, ritkán és igen szűk körben használt alakok keletkeztek, a mondattan területén viszont meglepően nagyszámú ide tartozó **mondat-** vagy **mondatszerkezet-vegyüléssel** találkozunk, célszerű tehát ennek szentelnem nagyobb figyelmet.

2.1. A magyar kutatások mintegy száz éve számolnak a mondatkeveredés, a vegyülékmondat lehetőségével a mondatalkotásban, de sokszor nem tesznek világos különbséget az **analógia**, a **mondatátszövődés** és az úgynevezett valódi **mondatkeveredés** között. A különbségtétel természetesen nem könnyű dolog. A finn nyelv vonatkozásában ugyanerre hivatkozik Martti Airila is (1946: 101–8), amikor megjegyzi: A kontamináció nem mindig válik el élesen az analógiától. Vannak olyan esetek, amelyek az analógia és a kontamináció határán állnak, úgyhogy a kontaminációt az analógia jelenségeihez lehet sorolni. ... Mondattani kontaminációkkal bőségesen találkozhatunk. Mégis gyakran fel lehetne tenni a kérdést, hogy vajon ezek a formák – amelyeket logikai szempontból kontaminációknak tarthatnánk – a nyelvtörténet felől nézve is valóban annak tarthatók-e (l. még E. A. S. 1942).

Gombocz Zoltán 1898 például **kontaminált mondatszerkezetet** vél találni például a DebrK.: *és látá asszonyunk Máriát, hogy imádkoznék* mondatában. Galambos

Dezső (1905: 14–9) pedig már számos kódexekbeli, nyelvjárási és írói mondattípust magyaráz mondatkeveredéssel, hasonlóképpen Zolnai Gyula 1901, Kertész Manó 1905, Bacsó Gyula (1906: 50), Vass Béla 1909 stb. A leginkább azonban Klemm Antal 1928–1942 támaszkodik – mondhatni – következetesen bizonyos mondatfajták magyarázataiban a mondat- vagy szerkezetkeveredésre, amint arra az alábbiakban nemegyszer rámutatunk.

A Klemm Antal előtti egyenlőtlen szintű kutatások elemzésére a terjedelem korlátozottsága miatt nem vállalkozhatom, egy-egy esetben azonban a tudományosan értékelhető nézetekre hivatkozni fogok.

Annyi azért mindenképpen kiderült, hogy a mondattani vizsgáldások terén – beleértve az uráli (finnugor) kutatásokat is – bizonyára érdemes lenne jobban támaszkodni a mondatkeveredésben rejlő nemegyszer ígéretes magyarázati lehetőségekre. Ennek bizonyítására hadd idézzek fel egy-egy jelenséget!

2.2. Megemlíjtük, hogy a többtagú mondat létrejöttével kapcsolatos kutatások során például Pais Dezső (1950: 305) Hermann Paul munkáiból kiindulva azt fejt ki, hogy „a copulativ összefűzésen: a mellérendelésen kívül minden más szintaktikai viszony: mondatbővülés az alany-állítmányi viszonyból származik, oly módon, hogy az alany és állítmány viszonya többször fellép”. Pais itt a fejlődés következő lehetőségére mutat rá. Szerinte a kéttagú alapmondatok korában ilyen mondatok keletkezhetnek: *Víz meleg, foly.* [Azaz 1 alany, 2 állítmány.] A két állítmány közül az egyik: a *meleg* elvesztette praedikatív: a valósághoz való viszonyításbeli nyomatékát – folytatja Pais –, és az alanyhoz kapcsolódott, úgy, hogy a mondatteher dinamikában lényeges praedikatív viszony helyett egy más természetű, tudniillik jelzői viszonyba lépett vele. A *meleg* úgy is elveszíthette azonban praedikatív erejét – folytatja –, hogy a másik: a *foly* állítmányhoz fűződött s annak lett a határozója ‘melegen folyik’ értelemmel.

Úgy gondolom azonban, hogy a birém mondatok és a hármas tagolódású (háromtagú) mondatok között a változás, az átmenet aligha lehetett ilyen egyszerű, hiszen itt egy rendkívül nagy horderejű változás következett be a gondolkodás, illetőleg a mondat fejlődésében, amikor a kéttagú mondatot a háromtagú váltotta fel. Ezzel megnyílt ugyanis a lehetőség arra, hogy kibontakozhassék a maga teljes pompájában az öttagú, a teljes mondat, azaz megjelenhessenek a bővítményszintagmák, kezdetét vehesse a mondat, mai elnevezéssel a mondategység teljességének kifejlődése. A háromtagú mondat létrejötté a kéttagúból semmivel sem lehetett kisebb horderejű változás, mint a kéttagú mondat kialakulása az egytagúból (már amennyiben feltételezzük, mint eddig általában, hogy az egytagú mondat előzménye volt a kéttagúnak, azaz a kettős tagolódású tömondatnak).

A háromtagú mondat fejlődésének útját kutatva hadd utaljunk arra, hogy már Sebestyén Árpád (1967: 192) rámutatott „A magyar szintagmarendszer néhány kérdéséről” című tanulmányában, hogy „nyelvtörténeti kutatásainknak az a része, amely nem bővítmény viszonyok, hanem bővítmény mondatrészek kiformalódását keresi, az egyszavas mondatok egymásra következő sorozatából indul ki, s úgy jut el a tárgy, határozó, jelző mondatrész eredetének megmagyarázásához. Elképzelhető azonban egy másik lehetőség is – írja –, az, hogy a bővítményszintagma előzményét a kéttagú mon-

datnak, mint egységes egésznek egy másik mondat elemeként való felhasználásában keressük”.

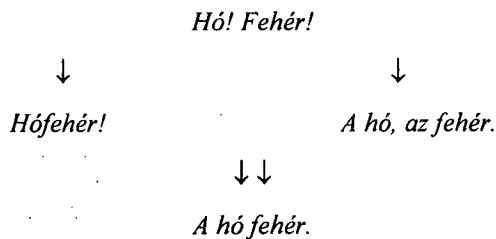
Az imént idézett gondolat alapján úgy látom, hogy a Pais által kifejtett elmélet bizonyos értelmű korrekcióra szorul. Feltehetőnek vélem ugyanis, hogy a Paistól említett *Víz meleg, foly-* féle mondatnak már volt előzménye, s kialakulását a következőképpen képzelem el. A Paistól idézett mondatot egy nyelvileg is, és logikailag is egyszerűbb formának, két párhuzamos tömondatnak kellett megelőznie: *Víz meleg* (A – Á), illetőleg *Víz foly* (A – Á), majd kontaminációval *Víz meleg[en] foly[ik]*, vagy egy másik hasonló alakulatból: *Medve erős. Medve támad*-féle mondatokból alakkeveredéssel: *Medve erős[en] támad*-féle forma jöhetett létre (a példamondatra l. Berrár 1957: 11), lehetőséget teremtve a kezdetben ragtalan (majd ragos) **határozói mondatrész** létrejöttéhez.

Hajdú Péter (1973: 82) rámutatott arra, hogy egyes uráli nyelvekben néha előfordul, hogy a mellérendelt mondatrészekhez külön-külön állítmány tartozik: nyeny. *nišew xās, neb'ew xās, nāw xās* 'apám meghalt, anyám meghalt, testvérem meghalt' (= apám, anyám, testvérem meghalt'); oszjtj. *taŋkə wetəs, nioxəs wetəs* 'mókust ölt, cobolyt ölt' (= mókust és cobolyt ölt') (l. még Sebestyén Irén 1957: 99).

A Paistól és Berrártól általam idézett mondatok (*Víz meleg. Víz foly*, illetőleg *Medve erős. Medve támad*) annyiban térnek el a nyenyec nyelvű példától; hogy ezekben nem azonos szófajú/funkciójú és jelentésű alakok (azaz *xās, xās, xās*), hanem azonos funkciójú, de más-más jelentésű szavak (*meleg, foly*) szerepeltek egymás mellett, itt tehát nem ellipsis történt a nyelvi gazdaságosság törvényének érvényre jutásával, hanem a két állítmány közül az elől álló az egymásra vonatkoztatás révén a cselekvés állapotát/módját kezdte jelölni, s ezáltal nem összevonás lett az egymás mellett szereplés eredménye, hanem egy alárendelő viszony, illetve bővítmény: a határozós szerkezet létrejötté.

2.3. Papp István (1956: 15–28), amikor Paavo Ravila nyomán kifejti elképzelését az állítmányi szerkezet létrejöttéről, arról szól, hogy a kéttagú mondat előzményeként a *Hó! Hó!*-féle megismételt egytagú mondatot kell számon tartanunk. A változtatás igényeként jelenik meg – szerinte – a *Hó! Fehér!* mondat. A tudati szintézist – folytatja – nyelvi szintézis követi: *Hófehér!* Ha a jelzős szerkezetű felkiáltás: a *Hófehér!* elveszti érzelmi értékét, akkor azokat predikatív viszonyba állítja (*hó fehér >*): *A hó fehér*. Ravila szerint tehát a jelzős szerkezet tolódot el állítmányi szerkezetté.

Papp István annyi kiegészítést tesz, hogy a *Hó! Fehér!*-féle megismételt egyszavú mondatokat két ágra bontja, s az értelmező jelzős szerkezet létrejöttét így képzelel el:

Úgy gondolom azonban, hogy *A hó, az fehér* szerkezetet feltétlenül meg kellett előznie egy olyan szerkezetnek, amely alapja lehetett az alakkeveredésnek, tehát egy olyan mondattípusnak, mint például: *(A) hó fehér*, illetve *Az fehér*. A két egyszerű mondat keveredése révén viszont már létrejöhetett a háromtagú mondat: *A hó, az fehér*. Ez a magyarázat ugyanis összhangban áll azzal a nyenyec alapján feltett ősi mondattípussal, amelyet fentebb idéztem (magyarul: *Az apa meghalt. Az anya meghalt. A fiú meghalt*). Az ilyen mondatok továbbfejlődése során a teljes ismétlés a kommunikáció szempontjából feleslegessé válva helyt adott a három (állítmányi szerepű) ige (V) „redukálódásának”, pontosabban ellipsisének (pl. *Apa, anya, fiú meghalt*), s a közlés szempontjából fontos alany (N) szerepben álló mondatrészek maradtak meg. Mivel itt a névmási elem (*az*) funkciója a rámutatás, az egyedítés volt, az *az* elem visszamatató, értelemszerűen utójelzői szerepűvé vált. S hogy két ilyen mondattípust tettem meg példamondatnak, az sem véletlen, hiszen joggal tehető fel, hogy az indikatív funkciót (l. Balázs János 1975: 201) két ilyen mondattípus realizálhatta. Balázs János szerint ugyanis az indikatív funkciójú nyelvi jelek előzményei között az előuráli korban nemcsak szignalizációs, hanem szimbolizációs jellegű szavak, tehát egytagúak és kéttagúak egyaránt szerepelhettek. A közlés ugyanis vagy egyszerű rámutatás volt, amire a későbbi *mutató névmások* egy szótagú előuráli előzményei szolgáltak, vagy részletező, ilyenkor azonban valamely fogalomszó használatára volt szükség. Ezeknek a funkcióknak az *Az fehér*, illetve az *(A) hó fehér*-féle mondatok feltétlenül megfelelték. A *szignalizáló* funkciójú egy szótagú elemek a *nyelvi beszédhelyzetre, a mutatómezőre* is utalhattak, mégpedig – folytatja Balázs János – egyrészt magára a beszélőre, másrészt a beszélőtársra, valamint a kettőjük között szóba kerülő külső körülményekre, s ilyenformán közös funkciójuk a *beszédbeli szituáció* jelzése lehetett, a *szimbolizáló funkció*jú kéttagú elő-uráli nyelvi kifejező eszközök a *fogalomalkotás* eredményeinek nyelvi rögzítői voltak, ennél fogva az egyedi dolgok bizonyos közös vonásait *általánosítva* jelölték. Szerepük tehát a *kvalifikálás* volt. Összefoglalásképpen Balázs Jánossal együtt tehát azt mondhatjuk, hogy a szignalizáló egytagúak *szituáló*, a szimbolizáló kéttagúak pedig *kvalifikáló* funkciót tölthettek be.

Hozzátehetjük az iméntiekhez, hogy a kétféle mondattípus megléte előfeltétele volt a mondatkeveredésnek, másrészt a háromtagú mondat létrejötte sokkal inkább elképzelhető abban az esetben, ha a keveredés révén megvolt a lehetősége annak, hogy a *meleg foly* nyelvi (szó)szerkezetként szerepeljen, s a határozói funkciót kialakítsa és betöltse.

2.4. Papp Istvántól eltérően úgy látom, hogy az *utólagos korrekció* igazi szerepe a finnugor nyelvekben és a magyarban talán nem annyira a teljes (globális) mondat, mint inkább a kisebb nyelvi egységek, mondat szerkezetek szintjén (l. pl. az összetett állítmány keletkezését: *írt vala, ira vala*), azok megformálásában mutatkozott meg.

2.5. Minden bizonnyal igazat kell adnunk Papp Istvánnak (1956: 7) akkor, amikor Gombocz Zoltán (1930: 15) egykori nézetével szemben, amely szerint az ősmagyarban két igei paradigmátípus lehetett meg: egyrészt az *én vár, te vár, ő vár* másrészt pedig egy *én várom, te várod, ő várja* típus, jogosan hangsúlyozza, hogy sokkal inkább

egy *én vár, te vár, ő vár*, illetőleg egy (*vár én, vár te, vár ő* >) *váro-m, váro-d, vár-ja* formák **vegyülésével** jött létre a mai *én várom, te várod* stb. forma.

2.6. Jelzős szerkezet is létrejöhetett a mondatkeveredés révén, ha – bizonyára nem egészen alaptalanul – fölteszem, hogy a *Meleg foly* ‘melegség, meleg foly/jön’ és a *Víz foly*-féle mondatok keveredésével *Meleg, víz foly*-féle mondatok jöhettek létre. De hasonlóképpen meg kellett lennie az ilyesféle mondatoknak is, mint *Az támad. Medve támad.*, melyekből alakkeveredéssel, s a nyomaték eltolódásával *Az, medve támad.* ‘Az, [tudniillik a] medve támad’-féle mondat jött létre. Így megvolt a lehetősége annak, hogy a minősítést (kvalifikációt) jelentő *Meleg* ‘melegség, meleg’ a *víz*-re, az *Az* pedig a *medvé*-re vonatkozzék a pillanatnyi közlési szándéknak megfelelően egynyomatékú-vá váló szerkezetben (*meleg, víz* > *meleg víz*, illetőleg *az, medve* > *az [a] medve*).

3. A nyelvemlékek korában, különösen a XVI. században a mondatkeveredéssel formák bősége szembetűnő, tehát joggal számolhatunk azzal, hogy a mondatok fejlődését korábban is meghatározóan alakíthatta a mondatkeveredés. Nyilvánvaló tehát, hogy nemcsak az ősmondat-keletkezés vagy az uráli/preuráli nyelv mondattani életében játszott jelentős szerepet, hanem a mindenkori élő, írott és beszélt nyelvben is.

3.1. Hadd említsük meg az alábbi példamondatot, amelyre Wacha Balázs 1995: 151 is hivatkozik: 1554: „*kynek my □□ semyt [□] nem twdom hogy vetéwnk wólhá az yambornak*” (LevT. 1: 130) < ‘nem tudom/tudok róla, hogy vétettünk volna’ × ‘tudom, hogy semmit sem vétettünk’. Elmondhatjuk – fejt ki Wacha Balázs –, hogy **vegyült** egy ‘tudom, hogy semmit nem vétettünk’ és egy ‘nem tudom/nem tudok róla, hogy vétettünk volna’ jelentésű mondat, s a **vegyülés** során az igealakok keverten őrződtek meg, a két *nem* tagadószó közül pedig az egyik eltűnt a *véteitünk* szó elől, vagy a *tudom* előtti *nem*-be olvadt bele.

A *hogy* kötőszós mondatok közül az alábbi mondatok idézhetők még a mondatkeveredésre: SándK. 28: Olyat teszek rajtad, *hogy kitől* ‘amitől’ félsz (< olyat teszek rajtad, hogy félsz × olyat teszek rajtad, kitől félsz). (Galambos-Rezső 1905); WinklK. 14: Oly tisztességgel fogadják, *hogy melyet*, annak előtte soha nem tettenek vala ő neki!

Más régi nyelvi adatok is arról tanúskodnak, hogy a *hogy* kötőszós értelmező, vagy következményes mondat és a vonatkozó mondat olykor keveredett: JókK. 61: *ew tarsy kewzewl nem volt oly hogy ky* inkább tudósbulótuolna; TihK. 174: *uag oné ualaky tikozoletoz: hog ky* lattauona ez templomot; RMKT. 3: 368: Bébocsátá szép erejét azon esztendőben, *hogy ki* miatt Izabella lón keserűségben; TörtT. 1908. 213: *Ide oly ember kellyene, hogy ki* az mihez is értene; Bal. 225: *Ki lehet, oly okos; hogy, ki* megcsalhassa az önnek szeretőjét?; MargL. 129: *vala egy. Soror egy, clastromban, hog, ky, jgen nagy* nehez korsagal meg betegevle; a nyelvjárásokban és az írói nyelvben is találunk példát az ilyen típusú keveredésekre: NyF. 43, 18: Csak annyit keres, *hogy ami* ruhára elég; uo. 48, 49: Anying sincs, *hogy akibü* a télén megéhiessünk; SzamSz.: *Jou annak az asszonnak, akinek hogy* ura van (I. Klémm Antal 1942: 490).

A fenti mondatok minden bizonnyal mondatkeveredés útján jöttek létre, ennek mikéntjére l. a következő példát: *Nem volt oly, hog* tudós lett volna × *Nem volt oly, ki*

tudósb lett volna = (vö. a JókK-ből idézett mondattal) Nem volt oly, *hogy ki* inkább tudósb volt volna (l. Klemm Antal 1942: 490).

3.2. A mondatkeveredés játszott szerepet továbbá jónéhány *mielőtt*, *míg*, *mintsem*, *mintha* kötőszós mondat esetében is: LevT. 1: 158: *minekelewth*e az wrak elnem jwthothanak wala, az elewth az nemeswram szolanak (= minekelőtte el jutottak × *hogy* (míg) el *nem* jutottak; Bal.: 80: *minekelőtte* még meg *nem* virágozott (= *minek előtte* még megvirágozott × mikor (míg, ha) még meg *nem* virágozott); Nyr. 18, 8: Várd meg, *míg* kérdeznek (= várd, *hogy* kérdezzenek × várj, *míg* *nem* kérdeznek) stb., stb.; CzF.: Hamarább megjöttetek, *mint gondoltuk* (= Hamarább megjöttetek, *mint* gondoltuk × *Hogy* oly hamar megjöttetek, *nem is* gondoltuk); Te nagyobb vagy, *mintsem* én (= Te nagyobb vagy, *mint* én × Én *nem* vagyok olyan nagy, *mint* te stb.); MikTörL. 135: Ugy tetszik, *mintha* az a Frater tsak a szélnek *tsinált* lakadalmat (= *mintha* csak a szélnek *csinált* volna lakodalmat × *hogy* csak a szélnek *csinált*) stb. (vö. Klemm Antal 1942: 508, 511, 523).

3.3. Ez alkalommal pusztán utalunk arra, hogy számos más mondattípus kiformalásában is számolnunk kell a mondatkeveredéssel, amint arra meglehetősen bőséges példát idéz Klemm Antal (1942: 592–3, 597–8), melyek közül csak illusztrálásképpen lássunk néhány *hogy* kötőszós mondatot: Hiába tagadod, *hogy* *nem* voltál ott (= Hiába tagadod, *hogy* ott voltál × Hiába mondod, *hogy* *nem* voltál ott); Megtiltotta, *hogy* ki ne adja (= Megtiltotta, *hogy* kiadja × Ne adja ki); Zrínyiász 1: 42: Ne fély, *hogy* segítse *senki* Magyarokat (= Ne félj, *hogy* valaki segítse × Ne félj, *nem* segíti magyarokat *senki*); olykor magyarázó, okhatározó mondatokban is előfordul: Mit használ, *ha* oda megyek? (= mit használ, *hogy* oda megyek × mi hasznom, *ha* oda megyek; Szomszéd asszony se bánja, *ha* férjhez mén a lyánya (= Szomszéd asszony se bánja, *hogy* férjhez mén a lánya × Szomszéd asszony se bánkodik, *ha* ...).

3.4. De említhetnénk okhatározói: LevT. 2: 20: félek, *hogy* valami wezedelme *ne* thertenyek (= félek, *hogy* történik × veszedelme *ne* történjék stb., stb. (Klemm Antal 1942: 575), illetőleg megengedő mondatokat is: Szívós az élete, *mint akár* a macskának (= *mint* a macskának × *akár* a macskának) (Klemm Antal 1942: 613–4).

3.5. A mondatátszövődés bizonyos típusaiban is szerepe lehetett a mondatkeveredésnek: *Láttam Pétert, hogy jön* (= Láttam Pétert jönni × Láttam, *hogy* Péter jön) (vö. Gombocz 1898: 197; Kertész Manó 1905: 50; Klemm Antal 1942: 650).

4. Szólnunk kell azonban azokról a formákról is, amelyek ugyan szintaktikai szerkezetek keveredésével jöttek létre, de *nem* egész mondatok, *nem* mondategységek teljes kontaminációjával.

4.1. Ide sorolandók az olyan szerkezetek, mint például a *várnia*, *kérnie*-féle birtokos személyjelezett igenévi alakok. Mészöly Gedeon 1956-tól eltérően Papp István (1968: 208–209) ugyanis a *várnia*, *kérnie*-féle formákat alakkeveredéssel magyarázza (*várna van* × (*neki*) *várni* (*kell*) = *várnia*, *kérnie*).

4.2. A *kezei, házai* stb. formák létrejöttében Papp István (1968: 137–138) szintén szerepet szán a mondat szerkezeti keveredésnek. Kifejti, hogy a magyarban kezdetben nyelvileg nem különböztették meg egymástól az egy (*keze, háza*) és a több birtokot (*kezei, házai*), mind a két alak használatos lehetett egyes és többes számban is (azaz *kez-e* ‘seine Hand’ – ‘seine Hände’, illetőleg *kez-i* ‘seine Hand’ – ‘seine Hände’), majd keveredéssel (*keze* × *kezi* =) *kezei*, illetve *házai*-féle formák jöttek létre, majd az alaki elkülönülést a funkcióbeli elkülönülés követte (*keze* ‘seine Hand’ – *kezei* ‘seine Hände’), később pedig a birtok többségét kifejező 3. személyű alakok mintájára létrejöttek az 1. és 2. személyű alakok is (*kezeim, házaim* – *kezeid, házaid*). A kutatók nagyobb része nem szól kontaminációról, de az *i* birtok-többsesítő jelet az egyes szám 3. személyű birtokos személyjelből (*-á/-é ~ -i > -a/-e ~ -i*) származtatja (Berrár 1967: 402, Kulonen 1993: 57). Papp István (1968: 137–138) magyarázatát teljes mértékben elfogadhatónak tartom, mivel megmagyarázza az *-i* behatolásának morfológiai útját is.

5. Megemlítjük továbbá, hogy az *el kell menjek*-féle alakok keletkezését a kutatók egy része mondatátszövődéssel (l. Klemm Antal 1942: 561), másik része pedig (Balassa József 1890; Molecz Béla 1915: 165; Kertész Manó 1905: 7–56; Steuer János 1890) két mondat (*El kell mennem* × *Kell hogy elmenjek* = *el kell, hogy menjek*) kontaminációjával magyarázza a jelenséget. Azt hiszem, hogy itt a mondatkeveredés idézte elő a valóban mondatátszövődésnek tönő nyelvi alakulatot (de az egész kérdéskörhöz l. Kovács Éva 1983).

6. Befejezésül hadd említsem meg, hogy Klemm Antal (1928: 100–101) az *ír vala, megírá vala*-féle, a kódexek korától adatható összetett igealakokat alakkeveredéssel magyarázza. Kifejti, hogy ebben az esetben az eredetibb *íra* × *ír vala* formák keveredése révén keletkeztek az *íra vala, megírá vala* szerkezetek, amelyek mellett *írék volt, ülteté volt* stb. igealakok is keletkeztek. Papp István (1968: 204–5) viszont teljes joggal feltételezi, hogy az imént említett formák a magyar nyelv önálló életében jöttek létre finnugor eredetű morfológiai elemekből *utólagos korrekció* útján. A beszélő – fejt ki – elmúlt eseményekről beszélt jelen időben, de utólag ötlött az eszébe, hogy a hallgató tévesen értelmezheti a történet időviszonyait, azaz a történeti jelen időt (praesens historicumot) valóságos praesensnek foghatja fel. Ekkor mintegy korrigálásként olyan megjegyzést fűzött a történethez, amely azt mutatta meg, hogy az egész előadott cselekvés vagy cselekvéssorozat csak *vala* vagy *volt*, hogy tehát a cselekvés igazában a múltban történt vagy történhetett volna meg. Kiderült, hogy a főige cselekvése nem volt valóságos esemény, hanem csupán feltételes. Majd a szerző a következőképpen folytatja: így tehát – mivel a *vala* vagy *volt*, illetőleg a *volna* utalnak az egész előző mondat tartalmára – érthető, hogy azok mindig egyes szám harmadik személyben vannak függetlenül attól, hogy a főige melyik személyben is volt: ... *írok* ‘kirjoitan’ / *vala* ‘se oli (vain); ... *írtam* ‘olen kirjoittanut’ / *vala* ‘se oli’; ... *írtam* ‘olen kirjoittanut’ / *volna* ‘se olisi’. Ezek a mondatpárok aztán szorosan egymáshoz kapcsolódtak, ennek következményeképpen pedig a *vala* és a *volna* mondatértéküket elveszítve a főige segédigéjévé degradálódtak: *írok vala* ‘olin kirjoittamassa’, *írtam vala* ‘olin kirjoittanut’, *írtam volna* ‘olisin kirjoittanut’. Ezeknek az igealakoknak a mintájára keletkeztek kon-

taminációval (*írek × irtam vala*) az *írek vala* formák, s ugyanígy születtek meg az *irtam volna*, illetve ennek analógiájára az *irtam legyen*-féle alakok.

7. Nem szoltam még a *hét esztendő*s múlt-féle szerkezetről, amely minden bizonyonnyal mondat szerkezet-vegyüléssel keletkezett a *hét esztendő*t múlt × *hét esztendő*s volt alakokból; a *múlt* igealak mellett egykor ugyanis akkuzatívuszban álló tárgy szerepelt (vö. Papp István 1968: 212).

8. Az előzőkben arra igyekeztem rámutatni, hogy a mondatkeveredés már az uráli alapnyelv korában is mondatformáló, mondatalkotó szerepet játszhatott, de ennek a törvényszerűségnek a kialakulása tulajdonképpen független az időbeliségtől annyiban, hogy minden bizonyonnyal a legrégebb időktől, a preurálitól az uráli alapnyelven át a kódexek koráig élt, hatott, sőt a mai irodalmi nyelvben és a nyelvjárásokban is élő, működő törvényszerűségnek tekinthető (vö. *valószínű, hogy elmegyek × valószínűleg elmegyek = valószínűleg, hogy elmegyek*). De természetesen sok más példát is említhetnénk. Ezzel a jelenséggel, ezzel a törvényszerűséggel tehát nemcsak a mondattörténeti vizsgálatok, hanem a mai köznyelv mondatformáló erőinek a számba vétele során is számolni kell, amint azt a nyelvművelés is teszi.

9. Éppen a fentiek miatt is célszerű lenne részletesebben megvizsgálni, hogy milyen súlyú és hatósugarú lehetett a mondatkeveredés, milyen kapcsolata van az analógiával és a mondatátszövődéssel. Az utólagos korrekciónak nevezett törvényszerűség a másik érdeklődésre számot tartó jelenség, amelynek sokszor fontos szerepe volt a mondatrészek, a mondategységen belüli szerkezetek kifermálásában. Ennek megvizsgálására most nem volt lehetőségem, de a későbbiekben feladatomban tekintem a magyar mondatok fejlődésében játszott szerepének tisztázását.

IRODALOM

- Airila, Martti 1946: *Johdatusta kielen teoriaan II: Kielen äänneasu ja sen muuttuminen*, Porvoo–Helsinki, Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Bacsó Gyula 1906: *Az adavidéki nyelvjárás fő tekintettel a mondattani sajátságokra = Nyelvészeti Füzetek 37.*
- Balassa József 1890: Hangsúly a magyar nyelvben, *Nyelvtudományi Közlemények 21*, 401–34.
- Balázs János 1975: Jel és jelölési érték, in Péntek János–Teiszler Pál szerk.: *Nyelvelméleti tanulmányok*, Bukarest, Kriterion, 197–233.
- Barbarics Róbert 1890: Valami a vegyülékmondatról, *Magyar Nyelvőr 19*, 308–11.
- Berrár Jolán 1957: *Magyar történeti mondattan*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Berrár Jolán 1967: Mondattörténet, in Benkő Loránd szerk.: *A magyar nyelv története*, Budapest, Tankönyvkiadó, 389–485.
- E. A. S. 1942: Sekamuodostumia, *Virittäjä 56*, 334.

- Galambos Dezső 1905: Egy különös mondat szerkesztés a régi nyelvben, *Magyar Nyelvőr* 34, 501–6.
- Gombocz Zoltán 1898: A jelenkori nyelvészet alapelvei, *Magyar Nyelvőr* 27, 193–201.
- Gombocz Zoltán 1930: Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen, *Ungarische Jahrbücher* 10, 1–15.
- Hajdú Péter 1976: *Az uráli nyelvészet alapkérdései*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kertész Manó 1905: *Analógia a mondat szerkesztésben nyelvtörténeti és lélektani szempontból = Nyelvészeti Füzetek* 21.
- Klemm Antal 1928/1942: Magyar történeti mondattan II, in Melich János–Gombocz Zoltán–Németh Gyula szerk.: *A magyar nyelvtudomány kézikönyve*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Kovács Éva 1983: Egy szerkezeti alternációról, *Magyar Nyelvjárások* 25, 149–60.
- Kulonen, Ulla-Maija 1993: *Johdatus unkarin kielen historiaan*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mészöly Gedeon 1956: *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Molecz Béla 1915: *Szórendi tanulmányok = Nyelvészeti Füzetek* 70.
- Nyirkos István 1991: Az alakkeveredés történetéhez, in Hajdú Mihály szerk.: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*, Budapest, ELTE, 476–80.
- Pais Dezső 1950: Mondatrészek – beszédrészek, *Magyar Nyelv* 46, 296–308.
- Papp István 1956: Az állítmányi szerkezet őstörténete, *Magyar Nyelvjárások* 3, 3–28.
- Papp István 1968: *Unkarin kielen historia = Tietolipas* 54, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sebestyén Árpád 1967: A magyar szintagmarendszer néhány kérdéséről, *Nyelvtudományi Értekezések* 58, 191–5.
- Sebestyén Irén 1957: Szamójéd jelzős szerkezetek, *Nyelvtudományi Közlemények* 59, 46–101.
- Steuer János 1890: Adalék a szövegnyitáshoz, *Magyar Nyelvőr* 19, 125–6.
- Vass Béla 1909: *A nagykörsi nyelvjárás = Nyelvészeti Füzetek* 57.
- Vass János 1908: *Fejezetek a népnyelv mondattanából = Nyelvészeti Füzetek* 52.
- Wacha Balázs 1995: Aktuálisan tagolt mondat, szövegelőzmény, mondatthár, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor: mondattan – szöveggrammatika*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 149–54.
- Zolnai Gyula 1901: Fehérmegyei nyelvsajátságok, *Magyar Nyelvőr* 30, 273–84.